

Herilaseviu – eriline suvitaja

Kolmest tänavusest aasta linnust kaks – hiireviu ja taliviu – on Eesti Looduse tutvustusringi juba läbinud. Järg on jõudnud viimase, herilaseviu kätte.

Olavi Vainu, Ülo Väli

Oskar Lutsu „Kevadele“ mõeldes võiks väljenduda nii: kui herilaseviu pikalt kevadrändelt Eestisse tagasi jõudis, olid hiireviul pojad juba koorunud ja taliviu põhjamaale pesitsema lahkunud. Selline üldistus on küll jämedavõitu, kuid annab hea ja kiire ülevaate, kuhu meie aastalindude aastaring maikuuks jõudnud on.

Kuigi esimesed herilaseviud võivad varasel kevadel Eestisse jõuda juba aprillis, saabub enamik maikuu jooksul. Miks nii hilja? Herilaseviu nimetus reedab tema toidueelistused, aga kevadel ja varasuvel ei ole herilasi või kimalasi meie loodusest teadupoolest palju leida. Teine põhjus on pikk rändetee: tuleb ületada Sahara ja läbida terve Euroopa.

Eestis pesitseb viimaste hinnangute järgi 900–1300 paari herilaseviusid, kes on

levinud ühtlaselt üle kogu riigi [3]. Paraku on viimase paarikümne aasta arvukuse suundumus Eestis negatiivne nagu ka naabermaades [9], herilaseviusid jääb tasahilju vähemaks (◇ 1). Seetõttu peaksime selle linnuliigi käekäigule rohkem tähelepanu pöörama.

Kuidas hilist saabujat ära tunda?

Esimene mulje viib mõtted hiireviule, sest ka herilaseviu on pruunikirju suurte ümarate tiibadega kogukas lind. Lähemal vaatlemisel ilmneb, et herilaseviu on hiireviust saledam ning tema tiivad ja saba on pikemad.

Eestis pesitseb viimaste hinnangute järgi 900–1300 paari herilaseviusid, kes on levinud ühtlaselt üle kogu riigi.

Ka kaelaosa on herilaseviul saledam ja pea väiksem, meenutades esmapilgul tuvi pead. Erinevalt hiireviust on herilaseviu silmairis erkkollane.

Tiirlev hiireviu hoiab tiibu tihti keha tasapinnast pisut kõrgemale tõstetuna, heri-

Foto: Ülo Väli

Herilaseviu postidel ei peatu, aga teda võib mõnikord kohata puudel varitsemas. Emaslind (ülemisel pildil) on ühtlaselt pruun, isaslinnu (alumisel pildil) pea on hall, mõlema silm on erkkollane

laseviu seevastu hoiab tiibu rõhtsalt keha tasapinnal.

Hiireviu sabal oleva tiheda vöödistuse asemel on herilaseviul kolm laia vööti: üks saba tipus, kaks keha pool, kuid viimaseid ei pruugi alati hästi näha olla. Kolm samasugust kontrastset vööti on ka tiival hoosulgedel. Üldse jätab herilaseviu alapool

hiireviust märksa vöödilisema mulje, seevastu hiireviule iseloomulikku laia valget rinnavööti tal ei ole.

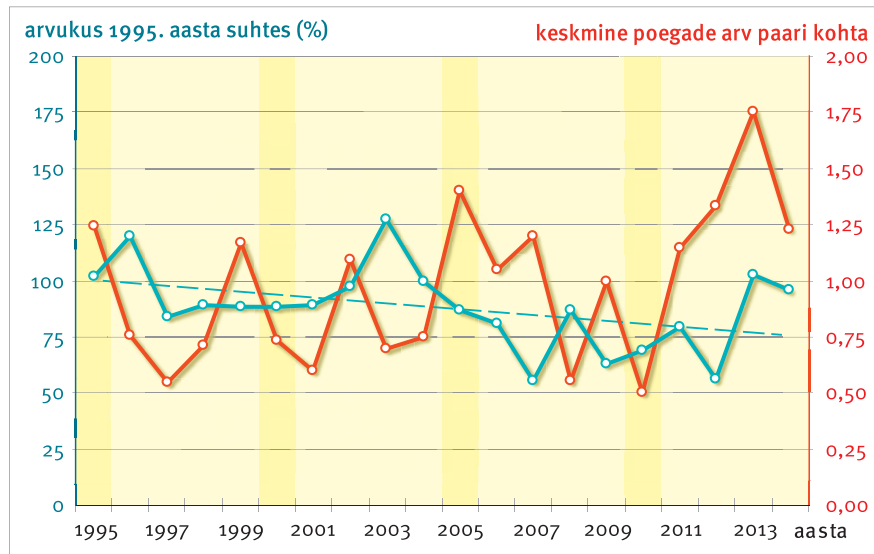
Herilaseviu vanalindudel saab heades vaatlusoludes ka sugu määrata. Isaslinnu ülapiil on hallikam ning ka peasulestik on sinakashallikas. Tiibade alapool on emaslinnust heledam ja silma torkab tiiva küllaltki kontrastne tagaserv. Emaslinnud jäta tumedama üldmulje. Pea on pruunikirju ja tiibade alaküljed tihedama vöödistusega.

Tüüpiline herilaseviu hääliitus on kaeblik venitatud vilejas „klüüi-e“.

Herilaseviu on hiireviust pikatiivalisem ja pikema sabaga, alapool on sageli kontrastselt vöödilise

Foto: Ülo Väli

♦ 1. Eesti röövlinnuseire andmetel käib herilaseviu arvukus allamäge (suundumus märgitud katkendjoonega). Pesitsusedukust iseloomustab suur aastatevaheline kõikumine

Võrreldes hiireviu järsu ja energilise „viu“-ga pääseb herilaseviu tagasihoidlik hää looduses palju vähem esile. Ega herilaseviu kuigi palju ei häälitsegi. Rohkem kuuleb tema hääli kohe pärast saabumist ja pärast juunikuist vaiksemat aega taas juulis-augustis.

Tõe huvides tuleb ära märkida, et herilaseviu teadusnimetus on *Pernis apivorus* ning ta ei kuulugi hiire-ega taliviuga ühte *Buteo* perekonda. Veel enam, need kaks perekonda on omavahel peaaegu kõige kaugemad sugulased meie röövlindude seas! Ega herilaseviul peale välise sarnasuse teiste meie viudega palju ühist polegi, küll aga hulk erinevusi.

Pesapaigana eelistab herilaseviu enamasti ümbruskonna metsasemaid alasid ning põllulaamadele jäetud väikestesse metsatukkadest või lausa inimeste tagaõuedesse ta oma kodu rajama ei kipu. Nii võib jääda mulje, et tegu on väga inimpelgliku linnuga, kes poeb suurde metsa peitu. Tegelikult on ridamisi ka vastupidi-seid näiteid, kui pesapaik valitakse just külaserva. Isegi tihe maantee-liiklus ei pruugi alati häirida: Eestis leidub pesi vaid paarikümne meetri kaugusel teest.

Neid ridu kirjutades meenub ühe Pärnumaa linnumehe lugu. Hoolimata korduvatest pingutus-

test ei õnnestunud tal üht hiireviu pesa pesitsusajal üles leida, see tuli välja alles siis, kui sügisel puudelt lehed langesid. Pesa oli metsaserva puul, niisama hästi kui elava liiklusega maantee kohal.

Muidugi ei raja enamik paare oma kodu nii äärmuslikesse paikadesse, pesitsedes rahulikult keset metsa. Kokkuvõttes polegi herilaseviu puhul kindlat retsepti, kui sügavast metsast tema pesa otsida.

Isegi tihe maanteeliiklus ei pruugi alati häirida: Eestis leidub pesi vaid paarikümne meetri kaugusel teest.

Ka metsatüübi suhtes ei ole herilaseviu kuigi valiv. Kõige sagedamini leitakse pesapaik kuuse-segametsast [7]. Lääne-Eestis asub palju pesi ka lehtmetsades, kuid sealgi leidub pesa vahetus läheduses tihti kuuski. Seevastu männikutest hoiab herilaseviu eemale.

Pesapuuks valib herilaseviu samuti kõige sagedamini kuuse, sobivad ka kased, sanglepad, haavad ja mändid [7, 10].

Lehtpuudel paiknevad pesad üldjuhul võra ülemises kolmandikus

[10], seevastu kuuskedel tihti ka võra keskosas. Vahel võib teise rinde noorelt kuuselt leida pesa vaevalt viiekuue meetri kõrguselt.

Näiteks kanakulliga võrreldes saab herilaseviu paremini hakkama nooremates metsades, kus valitud pesapuu võib sageli olla üsna peenike ja vibalik. Võimalik, et see aitabki vältida kanakulli lähedust, kes seaks herilaseviu ohtu [4].

Nagu öeldud, pole herilaseviu pesa kuigi lihtne leida. Lehtpuul sulandub see suvel hästi lehestikku ning ka kuusel võivad oksad seda niivõrd varjata, et maapinnalt on peaaegu võimatu näha. Pealegi on herilaseviu pesa enamasti üsna väheldane ja tüüpilisest hiireviupesast lamedam ehitis.

Siinse kirjutise esiautori kodumetsas leidub just üks selline pesa. Pesa ja pesaomanike käekäiku on kaheksa aastat järjepidevalt jälgitud: selle ajaga pole varesepesa mõõtu pesa peenikese kase ladvatutis suuremaks kasvanud. Ikka ja jälle on sügistullega alla pudisenud sama kogus oksa, mis pesitsusajal tuua on jõutud, mõnikord rohkemgi. Viupaar pole aga kordagi jonni jätnud, ehitades oma kodu ikka ja jälle üles. Ka siis, kui rändelt saabudes on ees oodanud vaid väikest oksapundist pesapõhi.

Herilaseviul võib oma territooriumil olla ka mitu pesa, mida mõnikord kasutatakse lausa kordamööda eri aastatel [8]. Uus pesa ehitatakse ena-

masti vanast mõnisada meetrit eemale, aga kolida võidakse ka üle kilomeetri. Sagedase pesavahetuse põhjusena võib oletada inimehäiringut või pesitsuste nurjumist mõnel muul põhjusel.

Eelmainitud kodumetsa viupaarile on pesitsusajal täielik rahu tagatud ja kõigil kaheksal jälgimisaastal on see paar samas pesas edukalt pesitsenud. Sama metsaala on herilaseviud asustanud juba vähemalt veerand sajandit! Võib-olla on see pikk edulugu juhus, kuid ühes võib küll kindel olla: rahust pesa ümber oskavad need kullid lugu pidada.

Röömus taaskohtumine maikuises pesametsas leiab aset, kui viupaaril on rännetel ja talvituslal kõik hästi läinud ning pesapaigatruudus on paarilised jälle samasse paika kokku toonud. Pesa juurest kostab sel ajal eri tooni ja pikkusega vilesid, kökutamisi ja muid kummalisi hääli, mida muul ajal pole kuulda.

Aeg-ajalt lennatakse ühekaupa või koos metsast välja kevadpäikese kätte tiirlema. Sel ajal esitavad herilaseviud ka iseloomulikke mängulendu: puulatvade kohal liueldakse justkui lainetel üles-alla ning „laineharjal“ plaksutatakse tiibu selja kohal kokku.

Kevadise pesalähedase mängu aeg pole pikk. Kellel on õnne seda mai teisel poolel looduses kogeda, saab pealekauba teadmise, et viupesa on lähedal ja võimalik ka edaspidi paari tegemisi eemalt jälgida. Pesast kaugemal võib herilaseviude lustlikke mängulende näha aga veel südasuvel ja hiljemgi.

Kui esimene suur kohtumisrööm jagatud ja omavahelised mängud mängitud, asub emaslind mai lõpul või juuni algul munema. Nii nagu teised röövlinnud kaunistavad ka herilaseviud enne munemist pesa värske okstega. Kuna puud on sel ajal juba lehes, on kaunistuseks toodud lehtpuuoksad üsna hea tunnus, mis aitab pesaomanikku herilaseviuks määrata. Hiireviu, kes alustab pesitsust varem, toob üldjuhul ka okaspuuoksi. Siiski tuleb olla ettevaatlik, kuna teisedki liigid, näiteks konnakotkad, aga ka hiireviu, võivad pesitsushooaja käigus pesale lehtedega oksti tuua.

Herilaseviu ei panusta suurele munade hulga. Üldjuhul on tema pesas vaid kaks pruunikirjut muna, vahel harva ka üks ja vaid erandlikult kolm. Parema vähem poegi, aga olgu nad hästi toidetud ja tugevad! Selline tundub olevat herilaseviude loogika.

Herilaseviud hauvad 33–37 päeva [2], seega kulub kogu juunikuu. Kordamööda hauvad mõlemad paarilised. Pesametsas jääb sel ajal väga vaikseks: viud teevad kõik, et püsida võõra pilgu eest varjul.

Foto: Ülo Väli, rajakaamera

Kui märkad kuuse otsas lehtpuuoksi, võib tegu olla herilaseviu pesaga

Hauduja ei lahku pesalt tavaliselt isegi siis, kui inimene satub juhuslikult päris pesapuu alla. Küllap loodab ta nüüdki vaikselt olles märkamata jääda ja tihti see õnnestubki. Üsna tüüpiline on olukord, kui haudujat reedab vaid pesaokste vahelt paistev iseloomulik kollane silmaaiiris või on üle pesaserva näha vaid sabasulgede otsad.

Herilaseviu on pesa lähedal üsna julge ka hiljem. Näiteks poegade rōngastamisel ei ole haruldane, et vana-lind seirab seda tegevust kõrvalpuult.

Pojad kooruvad juulis ja erinevalt juunikuust on vana-linde nüüd palju rohkem lendamas näha: neil tuleb usinalt ringi liikuda, et piisavalt saaki leida.

Foto: Ülo Väli

Herilasevastsed viiakse pessa koos kärjega

Juuli ja august ongi parim aeg herilaseviud tundma õppida. Kui mõnes metsases kandis hea vaatega kohas kannatust varuda ja taevalaotust jälgida, on üsna tõenäoline, et ühel hetkel ilmub sinna herilaseviu. Pikemad jahiretked ulatuvad neil üle viie kilomeetri kaugusele pesast.

Tavaliselt nähaksegi herilaseviud lennul: kas taevas tiirlemas või piki metsasihti lendamas. Hiireviu kombel põldudele posti otsa või üksikpuu latva nad istuma tulla ei tavatse. Herilaseviu peab vahti pigem metsaserva puuvõras ja seal pole teda sugugi lihtne märgata.

Nagu röövlinnul ikka on ka herilaseviul terav nägemine, kuid tema sihilikul pole mitte rohus liikuvad närilised, vaid hoopis kimalaste ja herilaste lennusuunad.

Kõige tähtsam osa herilaseviu toidusedelisel on kiletiivaliste vastsed: peamiselt ühisherilased, aga ka kimalased [8]. Kannatlikult jälgib viu putukate liikumist niikaua, kuni nende pesakoht avastatud.

Ainult puult ümbrust silmitsedes herilaseviu enda ja poegade kõhtu täis ei saaks. Tema jahitaktika hulka kuulub ka metsaväludel, raiesmikel ja sihtidel aktiivselt ringi lendamine ning vahel otsib ta saaki koguni maas kõndides või lausa jooksujalul.

Pesaomanikku aitavad ära tunda tumepruun muna ja kärjetükid. Teiste suuremate röövlindude munad on valkjad

Kui herilase- või kimalasepesa leitud, kaevatakse see tugevate jalga-dega lahti. Nõrдинud pesaomanike vastu on herilaseviu hästi kohastunud. Tema sulestik on tihe ja hoiab pea piirkonnas väljapoole, säästes nii-viisi putukakütti nii mõnestki valu-sast nõelatorkest.

Toit viiakse poegadele pessa koos kärjega. Vahel pudeneb kärjetükke ka üle serva pesapuu alla ja nende järgi on hea pesa omanikku määrata. Teisalt on herilaseviu pesapuu alune võrreldes teiste kullidega väga puhas ja poegade olemasolu ei reeda valged roojapritsmed, seetõttu on edukat pesitsust maast märksa raskem kindlaks teha kui teistel röövlindudel.

Herilaseviu pesitsusedukus kõigub aastati tunduvalt (♦ 1) ja oleneb suurel määral ilmastikust. Külmal ajal vihmastel suvedel on putukaid vähe

ja toidunappus võib isegi poegade elu ohtu seada. Osa paare sellistel aastatel ei pesitsegi: kevadel kaunistatakse küll pesa värskete okstega, kuid ei muneta.

Ent isegi soodsa ilmaga aastatel pole herilaseviudel kevadel ja varasuvel meie loodusest kiletiivalisi veel

Parem vähem poegi, aga olgu nad hästi toidetud ja tugevad! Selline tundub olevat herilaseviude loogika.

kuigi palju võtta. Sel ajal süüakse tihti kahepaikseid, mõnikord ka sisalikke või rüüstatakse mõni ettejääd linnupesa [5, 8].

Poegade üleskasvatamine on ajastatud suve teisele poolele, kui herilaste ja kimalaste pered on juba piisavalt suureks kosunud. Herilaseviu

pojad lennuvõimestuvad meie linnuriigis ühena viimastest, alles augustis. Ehkki pesaperioodil toidavad poegi usinalt mõlemad vanemad, kulub neil lennuvõime saavutamiseks tervelt 40–44 päeva [2].

Küllap just suviste toiduotsingute aegu märkas herilaseviu tegemisi ka vanarahvas, sest rahvapärased nimetused *herilasekull*, *vaapsikuvii* või *herilasepusard* on tuletatud nimelt saagi järgi. Võrreldes paljude tavalisemate linnuliikidega on herilaseviul silmatorkavalt vähe rahvapäraseid nimetusi ja need vähesedki ei viita tema välimusele. Sellest võiks arvata, et enamik inimesi varjulise eluviisiga herilaseviud ei tundnud. Vaid terasemad märkasid, et osa viusid toitub hiirte asemel hoopis herilastest.

Teisalt võis suure kulli ja väikeste putukate seos tunduda vanarahvale lihtsalt niivõrd ebaharilik, et muud tunnused jäid nimevalikul selle varju. Vanarahva teravat silma kinnitab see, et ühena vähestest rööpnimedest on kasutatud ka *konnakulli* ja just konnade jäänuseid võib peale kärjetükkide herilaseviu pesadest võrdlemisi sageli leida.

Augusti teisel poolel, kui viimastes pesades pojad alles lennuvõimestuvad, alustavad esimesed herilaseviud sügisrännet.

Kõigepealt asuvad teele vanalinnud. Lennuvõimestunud pojad koguvad samal ajal veel pesa ümbruskonnas pikaks reisiks energiavaru ja lennukogemusi. Kogemusteta noored pole

kuigi pelglikud ning võivad sattuda saaki otsima isegi majade lähedale. Inimeste teated suure kulli kohta tagahoovis käivad

sageli just noorte herilaseviude kohta.

Noorlinde vaadeldes torkab silma, et nende sulestik on väga varieeruv, alustades väga heledatest isenditest ja lõpetades tumepruunidega. Lennuplaanilt meenutavad nad vahel lausa hiireviud. Et neid eristada, tuleb pöörata tähelepanu tii-

Enamik noortest herilaseviudest on tumepruunid, kuid mõned heledad meenutavad pigem mõnd eksootilist lõunamaa kulli. Heledast hiireviust aitab seesugust noorlindu eristada tume laik silma ümber

bade alaküljele. Noortel herilaseviudel on erinevalt hiireviust selge kontrast heledamate laba-hoosulgede ja tumedamate küünra-hoosulgede vahel. Peale selle on heledatel herilaseviudel üsna ilmne tume laik silma ümber.

Nädal või paar saame noorte viude sulestiku mitmekesisust ja tunnuseid uurida, kuid ühel septembripäeval on nad oma pesapaigalt kadunud. Enamik herilaseviudest lahkubki Eestimaalt septembrikuu jooksul, vaid mõnda üksikut on meil kohatud veel oktoobri alguses.

Eesti herilaseviude rändeteedest ei teata suurt midagi. Rõngastused on meile andnud ainult ühe taaleiu: sügisrändel hukkunud isend leiti septembris Leedust. Seevastu Soome herilaseviude puhul on rõngataasleide kogunenud ligi paarsada [9] ning viimastel aastatel on üle kümne herilaseviu saanud turjale satelliitsaatja [1].

Soome viud lendavad sügisrändel Aafrikasse üle Vahemere kesk- ja idaosa ning rändavad seejärel edela poole üle Sahara kõrbe ekvatoriaalaladele. Põhilised talvitusladad asuvad Lääne-Aafrika lõunaosas Libeeriaast Kongoni.

Kevadel on rändeteede muster mitmekesisem ja osa linde ületab Vahemere lääne poolt. Noorlinnud tagasirändele ei asugi ning veedavad oma teise kalendriaasta Aafrikas. Suure tõenäosusega rän-

davad üsna samamoodi ka meie herilaseviud.

Ränne talikorterisse on herilaseviudele ränk katsumus. Pikal teekonnal tuleb ületada Vahemeri ja tohutu Sahara kõrb. Lisoht on arvukad linnukütid Vahemere maades, eriti Lõuna-Itaalias ja Maltal, kelle löbustamiseks hukkub kahjuks ka tänapäeval palju rööv- ja teisi linde.

Eestis on kullisõda õnneks minevik ja loodetavasti keegi herilaseviusid sihikule ei võta. Küll aga hävib pesi suviste raiete käigus. Oht on seda suurem, et pesi on suvel raske märkata.

Kindlasti oleneb herilaseviu tulevik meil suuresti sellest, kui palju ta süüa leiab. Herilaste arvukuse muutustest ei tea me suurt midagi, aga näiteks kimalastega on asjad halvasti [11]. Kimalasi on jäänud vähe- maks kõikjal maailmas, peamiselt elupaikade hävitamise ja pestitsiidide tõttu. Nende kadumine jätab hätta nii inimesed kui ka hulga teisi mesilindudest sõltuvaid liike. Jääb üle ainult loota, et Eestimaa niitudel jalutajat ikka sumin saadaks ja see ka herilasekullile hea elujärje tagaks. ■

1. Byholm, P.; Valkama, J. 2015. Mehiläishaukkojen satelliittiseuranta. Luomus – Luonnon tieteilinen Keskus-museo. <http://www.luomus.fi/fi/mehilais-haukat/mehilais-haukkojen-satelliittiseu-ranta> 23.04.2015.
2. Cramp, Stanley; Simmons, K. E. L. 1980.

The Birds of the Western Palearctic. Vol. 2. Oxford University Press, Oxford.

3. Elts, Jaanus jt 2013. Eesti lindude staa-tus, pesitsusaegne ja talvine arvukus 2008–2012. – Hirundo 26: 80–112.
4. Gamauf, Anita et al. 2013. Honey Buzzard *Pernis apivorus* nest-site selection in rela-tion to habitat and the distribution of Goshawks *Accipiter gentilis*. – Ibis 155: 258–270.
5. Itämiies, Juhani; Mikkola, Heimo 1972. The diet of Honey Buzzards in Finland. – Ornis Fennica 49: 7–10.
6. Kostrzewa, Achim 1989. The effect of weat-her on density and reproduction success in Honey Buzzards *Pernis apivorus*. Meyburg, Bernd-Ulrich ja Chancellor, Robin D. (ed.). Raptors in the modern world 187–191. WWGBP: Berlin, London & Paris.
7. Lõhmus, Asko 2006. Nest-tree and nest-stand characteristics of forest-dwelling rap-tors in east-central Estonia: implications for forest management and conservation. – Proceedings of the Estonian Academy of Sciences. Biology, Ecology 55: 31–50.
8. Roberts, S. J et al. 1999. Breeding European Honey-buzzards in Britain. – British Birds 92: 326–345.
9. Saurola, Pertti 2012. An overview of monitoring for raptors in Finland. – Acrocephalus 33: 203–215.
10. Strazds, Maris; Sellis, Urmas (koost) 2011. Suurte risupesade välimäärja. Läti Ornitoloogiaühing, Riia.
11. Söber, Virve jt 2015. Kuidas hoida kimalasi? – Eesti Loodus 66 (4): 207–211.

Olavi Vainu (1972) on Eesti ornitoloogi-ühingu röövlinnutöörühma liige. Töötab keskkonnaagentuuri Matsalu rõngastus-keskuses eluslooduse seire spetsialistina.

Ülo Väli (1974) on 2015. aasta linnu pro-jekti ja Eesti ornitoloogiaühingu röövlin-nutöörühma juht. Töötab Eesti maaüli-koolis vanemteadurina.